

Rokona négereknek és csillagoknak

Szép nyaram volt. A szemesi kert hűvösében, a kiserdő padján, a strand gyöpén meg a kocsmadvaron – visszaálmodtam a gyermekkoromat. Kamasz éveimet. A férfivá eszmélkedés korszakát. Visszaálmodtam, és megszenvedtem.

Két hét alatt újraéltem az egészet.

Az ötszobás lakást barokk és koloniál bútoraival, festett nappalival és kínai vázáival. A polgári bérház emeleti kasztrendszerét és a lépcsőház kölyök-demokráciáját. A kínos zongoraórákat. A nyelvkurzus dadogásait. A szertartásos vasárnapi ebédeket. A karácsonyi fenyő- és borleves-illatot. A könyveket, az éjszakai olvasásokat. Az első pohár bor ízét – és az első szerelmekét.

Újraéltem az utazásokat. Szívtam Bécs otthonszagát, Berlin hidegségét, hallgattam Párizs mindenütt csurgó, baráti szennyvizeit. Végigsétáltam a házasság ösvényén, el-eltévedve a kanyargós úton.

Láttam a tengert, amint csapkodja a szemesi platánok törzsét. Megmásztam az Alpokat a kápolnadombra kapaszkodva. S e kalandok után hazatértem Budára, a Várkerületbe.

Újraolvastam Márait.

*

Újra? Tulajdonképpen először.

Tizenhat-tizenhét éves lehettem, amikor unalmamban leemeltem az úriszoba könyvespolcáról – Herczeg Ferenc, Harsányi Zsolt, Gulácsy Irén, Zilahy Lajos sorozatai mellől – egy piros borítóba, drapp vászonba bújtatott kötetet: az *Egy polgár vallomásai*-t. Belelapoztam, félig elolvastam, aztán visszatettem a helyére. A *Kassai polgárok*-hoz, a *Mágiá*-hoz, a *Napnyugati őrző*-hoz már hozzá sem nyúltam. Csak *Az igazi*-t vettem még kézbe, de látván, illetve azt híven, hogy valami szokvány szerelmi háromszögről szól, gyorsan visszadugtam a többi közé. S előkapartam kedvenc, lázongó íróimat: Ginsberget, Kerouacot, Mailert.

Hisz mi sem állt tőlem távolabb, mint a polgári szellem, ami Márai Sándor könyveiből áradt. Lázadtam magam is az otthoni polgári-értelmiségi környezet ellen, utáltam és kinevettem életünk hamis formáit: az ott-kell-lenni miséket, a hogy-vagy-drágám vendégségeket, utána az elmaradhatatlan veszekedéssel, a boros kártyapartikat, a társasági nyaralásokat a kulcsi villasoron.

Utálkoztam és nevettem az egészen, de azért benne éltem. S azt hittem, ha elcsavargok, ha legjobb ruhámban megyek focizni, ha az Opera helyett – ahová bérletünk volt – a csikágói moziban kuksolok, ha az otthoni finom italok helyett törkölyt meg rumot iszom, már el is rágtam a családhoz fűző köldökzsinórt. Tipikus polgári lázadás volt ez: ha a formákat fölboritom, kiborul belőlük a tartalom – véltem. Csakhogy a herendi csészeben nem kávé volt, nem is angol tea, hanem – lekvár. Beszáradt, penészes, ehetetlen valami, de nem folyt ki az edényből. Hiába kapargatom, még ma is van az alján.

A szokások. A rossz beidegzések. A gesztusok, amelyek ott lapulnak az izmaimban, mozdulásra készen. Az előítéletek is mai, már mélyebb tudásom mögött. A reflexek egy-egy név olvasán. Képek láttán. Tréfák hallatán. Zsidóviccek és kuruc dalok. Koszlott zászlókon a fölirat: szabadság, egyenlőség, testvériség. A magántulajdon szentsége. Iparos úkapák, tisztviselő dédapák, üzletember nagyapák és orvos apák. A negyvennyolcas lelkesedés. Meg a tizennyolcas. A tizenkilences döbbenet. És a negyvenhármas. Voronyezs hadnagy uniformisban sem volt sokkal vidámabb, mint bakaruhában.

A dialektika törvénye: megszüntetve megőrizni a múltat. Márai, a kassai patrícusok ivadéka tudja, hogy osztályának már leáldozott a napja. Már a harmincas években látja, hogy a polgári

Európa sokáig nem tarthatja magát. De félti értékeit. Tudja, hogy az ápolit és hüvös londoni polgárért, sőt a szállodai liftesfiúért is halálra dolgozza magát valahol a világban néhány szinesbőrű. A jól öltözött és jól segélyezett munkanélküliekért is. A nagy zöld, a köd félhomályába vattázott szigetért – hozzátehetjük: a fejlett Nyugatért – „száz és százmillió ember verejtékezett és dögölt meg odakünn a világban. Ők maguk is dolgoztak, igaz; de milyen kevés meggyőződéssel, s éppen csak a legszükségesebbet! Ők már csak az elitmunkát végezték, s a nemesebb házimunkákat.” Márai tudja ezt, le is írja, de közben nem felejtí, hogy Michelangelo is Európáé, Goethe, Kafka, a katedrálisok meg a Chopin-szonáták is. Otthon érzi magát. És örökre idegen marad.

„Mindig, mindent adjál oda hazádnak – írja a *Füves könyv*-ben. – A világnak nincsen semmiféle értelme számodra hazád nélkül. Ne várj jót a hazától, s ne sopánkodj, ha megbántanak a haza nevében. Mindez éreketlen. Egyáltalán, semmit ne várj hazádtól. Bitang, aki ezt a parancsot nem ismeri. (. . .)

És ne feledd soha, hogy a világ fia is voltál. Rokona a négereknek és a csillagoknak, a hullóknak és Leonardo da Vincinek, a Golf-áramnak és a maláj nőknek, a földrengésnek és Laoténak. Mindehhez közöd volt, egy anyagból vagytok, egy lélek teremtett, ugyanaz a lélek fogad vissza. Ez egészen biztos.”

*

A parancsok azért vannak, hogy megszegjük őket. Igaz-e, ha egy író messze él és ír hazájától, az anyanyelv közösségétől, már feltétlenül parancsszegővé válik? Attól függ, hogyan él, mit ír. Kaszák Bécsben, Ilyés Párizsban, Lengyel József Berlinben és Moszkvában sem lett parancsszegő.

Márai 1948-ban külföldre ment, azóta nem tért haza. Foglalkoztatja, izgatja, ami ebben az országban folyt és folyik, bár véleménye olykor túl szigorú? *Napló*-ja, vagy a hetvenes évek elején megjelent *Föld! Föld!* című visszaemlékezése fölkavarja az embert. Fölkavarja, s néhol együttérzésre, másutt ellentmondásra készíti; írásairól érdemes gondolkodni, lehet – sőt kell – vitatkozni is. De melyik szenvedélyes vallomásról nem kell. . . ? Kint írt művei közt akadnak terjengősek, modorosak, de a *San Gennaro vére* például – remekmű. Akár az 50-ben írt *Halotti beszéd*; Mikes Kelemen óta kevés ilyen megrázó dokumentumával találkozhattunk az emigráns létnek és a honvágynak.

Aki a két világháború közti Magyarországot, s benne az „úri középosztályt” valóban ismerni akarja, aki látéletet szeretne kapni a mai, bomlófélben lévő nyugati társadalmakról, az nemigen boldogul Márai nélkül. A széthulló polgárságról kevesen adtak nálánál pontosabb természetrajzot. Ne veszítsük el! Amint őrizzük a többi polgári író örökségét: Krúdyt, Szép Ernőt, Szomorýt és társaikat.

*

Gyergyai Albert írta a *Kortársban* tizepkét éve: „Nem mondhatunk le Márairól: ő, aki szerves és rangos elődje a mai magyar irodalomnak, ő, aki nemrég még mintául vagy legalábbis serkentőül szolgált nem egy halott vagy ma is élő nagy tehetségű kortársának, ma is sok mindenre taníthatná a fiatalabb nemzedékeket, írástudásra, eszmeszárnyalásra, lendületre, műgondra, a legtávolibb minták vagy példák ösztönző követésére és elvetésére, a világban való mozgásra, a természetes művelődésre – nem utolsósorban azért, mert, jóllehet külföldön él, ma is vallja, amit mindig vallott, hogy anyanyelvében él igazán.”

Nyelvében, melynek igazi mestere – máig.

BÁLINT B. ANDRÁS

IRODALOM

Nyugati magyar költők

Harminchárom Nyugaton élő magyar költő verseiből válogatta antológiáját *Kemenes Géfin László*.^{*} A verseskötetek alapján a rendszeresen jelentkező lírikusok száma ennek sokszorosa. A szerkesztő mégis jól tette, hogy szigorúan szabta meg a kötetben való megjelenés mércéjét, hiszen az emigrációban mást jelent írónak lenni, mint idehaza. Író, aki a nyilvánosság számára művet készít; esztétikai értéke teljesen másodlagos szempont. Így érthetjük meg azt a látszólagos ellentmondást, hogy a nyugati világban kiadott könyvek száma sokszorosa annak, amit ízlésünk és értékítéletünk szerint irodalmi műalkotásnak nevezhetünk. A nálunk ismert és számon tartott, jelentékenynek nevezhető költők közül alig-alig hiányolhatunk valakit a gyűjteményből. Sokak számára azonban bizonyára meglepetés a *Magyar Műhely* kísérletezőinek távolmaradása, bár a szerkesztő bevezetésében igyekszik magyarázni e tényt, mikor arra hivatkozik, hogy csak azokat kérte fel a kötetben való szereplésre, akik költői művekkel kezdték pályájukat. A névsort végigböngészve könnyű volna ellenvetéseket tenni, de végül is aligha a mi dolgunk a hiányokat számon kérni.

Kemenes Géfin László makacsul igyekszik megcáfolni azt a tévhitet, hogy a nyugati magyar költészetnek egyik – ha nem a legjellemzőbb – alapérzése a nosztalgia. A versek, a közkézen forgó kötetek azonban cáfolni látszanak ezt a véleményét. Vitathatatlan, vannak jócskán olyan költők, akik még ma is keserű hanggal szívükben gondolnak az anyaországra, s a lírát a politizálás eszközeként tekintik. De ebben könnyű tetten érni az önigazolás szándékát, azt a törekvést, hogy a hajdani elhatározást művésztettervező és -alakító történésnek mutassák a hazai művészeti élettel minden kapcsolatot felszámoló lírikusok (akik szerencsére elenyésző kisebbségben vannak).

Harminchárom költő – a szám kétségtelenül tiszteletet parancsol. Közülük jó néhány valóban kitűnő költő. Olvasóinknak aligha kell bizonygatnunk, hogy Fáy Ferenc, Határ Győző, Horváth Elemér, Keszei István, Major-Zala Lajos, Sári-Gál Imre vagy Tüz Tamás ezek közé tartozik. Pár nagyszerű verset olvashatunk Gömöri Györgytől, kulturált, szép esszébe oltott költeményt Cs. Szabó Lászlótól, drámai erejű látomást a teljesen ismeretlen Zend Róberttől és nem kevés modern formaki-

sérletet, amelyek azt bizonyítják, hogy a nyugati magyar költészet sok szálon érintkezik a világlírával.

Hogy az emigráció lírájában nem könnyű tájékozódni, az is bizonyíthatja, hogy a szerkesztő is inkább születési év szerint csoportosította az antológiában szereplőket, jelezve, hogy itt nincsenek nemzedékek, nem lehet stílusirányok szerint tagolni az „ötödik sip” líráját, s még a hagyományos kategóriák sem alkalmasak rendszerteremtésre. Amint a nemrégiben megjelent – s azóta nem kis vihart kavart – *Magyar Mérleg II.* (Zürich, 1980) egyik tanulmánya is bizonyítja: az emigráció irodalomtörténeti és kritikusai maguk is szívesebben vállalkoznak „névsorolvasás”-ra, mint rendszerezésre.

A nyugati magyar líra egyik legizgalmasabb jellemvonása kísérletező kedve és szándéka. A költészet a hazai gyakorlathoz merészebben tájékozódik új benyomások és ösztönzések irányába, s kötetlenebb, szeszélyesebb zárnycsapásokkal igyekszik megfogalmazni az individuум létérzését. Mert e gyűjtemény verseinek egyetlen hőse van: a mindenkor író. Mintha a lírának az volna az egyetlen feladata, hogy az izolált személyiség szemlélődéseinek, vagy éppen kísérleteinek tükörképe legyen. A költők nagy gondal culcsra zárják maguk mögött otthonaik kapuját, s a négy fal között idézik meg azokat az élményeket és benyomásokat, melyek alkalmasak lehetnek a vers alapanyagául.

Hogy ezekben a magányos eszmélkedésekben a hajdani gyermekség képei és tájai játsszák a vezérszólamot? Hogy a költő képzeletében ilyen vagy olyan formában unos-untalan felsejlik az Óhaza látomása? Hogy az olvasónak gyakran támad olyan érzése, mintha a versekben kietlen, pusztá tájak vándora számolna be keserves mindennapjairól? Nos, e kérdések már azzal az egyszerű ténnyel is, hogy egyáltalán felvetődnek, azt bizonyíthatják, hogy a nyugati magyar líra a fájdalom és az árvaság hangjait szólaltatja meg a legerősebben és a legnagyobb művészi tehetséggel. Ennek nagy hatású énekese például Fáy Ferenc – akit a *Magyar Mérleg II.* említett tanulmánya legszívesebben – ki tudja, miért? – kiseprűzne a költészetből is, vagy Tüz Tamás, kinek itt között költeményeiben virágok nyílnak, s hervadnak metsző téli hidegekben.

A kísérlet mindig izgalmas, még ha néha modorra kopik is. Csak akkor válik igazán hatásossá és művészivé, ha olyan véresen komoly játéknak vagyunk tanúi, mint *Határ Győző* költészetében, aki egy ironikus villanással távlatot és teret teremt, melyben a hajdani Pünkösd tisztító szelei zúgnak; ha valaki olyan megrögzött kísérletező, mint például *Major-Zala Lajos*, aki mohó szenvedéllyel merül el egy-egy számára fontos témában, s annak minden vonatkozását feldolgozza; ha a költő,

^{*} Nyugati magyar költők antológiája, 1980 (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern)

mint *Sári-Gál Imre*, vers, próza és kép szimultaneitásában igyekszik megtalálni az egyetlen érvényes üzenetet; ha *Horváth Elemér* módjára víziói közé menekül, melyek életre keltik képzeletében a világ-irodalom teljességét és felrajzolják az emberi gondolkodás nagy kérdéseit; ha vakvágányra futó életének naplóját írja megrögzött szenvedéllyel, mint *Keszey István*.

A nyugati magyar líra – legalábbis e gyűjtemény tükrében – olykor megragadó erővel, máskor némi utánérzéssel – megteremtette a hiány költészetét. *Kibédi Varga Áron* egyik versében olvasható a megdöbbentő és jellemző kép: völgyben bandukolnak az emberek, s néha-néha kíváncsian, szívükben titkolatlan fájdalommal tekintenek a hegytető irányába: vajon mi rejteződik ott? De igazi költészet alighanem akkor születhet, ha a költő felfedezi a maga külön hegyeit, s megindul rajta fölfelé. A nehézségek fogcsikorgatva történő legyőzése, a zihálva, ki-kihagyó lélegzetvétellel elmondott szavak ugyanis sokkal többet elárulnak az emberről, mint a jól megfogalmazott, alaposan megragott mondatok. Általában minden antológiára az jellemző, hogy a benne szereplők gondosan megfésülve állnak a tükör elé, s legszebb mosolyukkal igyekeznek hódítani. Hogy a nyugati magyar líra szétfolyó és elégikus arcot mutat-e, vagy egységesen rendezett-e, azt az antológia tükrében továbbra is csak találgathatjuk.

Tanítónk az irodalom

Ferenzi László Sötér Istvánról írt érdekes, sok egyéni szempontot felvető könyve óta az irodalomtudományak is el kellett fogadnia, hogy Sötér életműve úgy épül fel, mint a fa évyűrűivel, egymást követik benne a szépirodalmi és irodalomtörténeti alkotások, melyek azonban szerves egységet alkotnak, s egy-egy kor különböző nézőpontú, de hasonlóképpen emelkedett szintézisre törekszenek. A most megjelent hatalmas terjedelmű tanulmánykötetben, a *Gyűrűk*-ben Sötér István a huszadik század irodalmi jelenségeivel, áramlataival, lírai és prózai műalkotásaival foglalkozó írásait gyűjtötte össze, kiegészítve és kiteljesítve a *Tisztulók* és részint *Az ember és műve* anyagát, szemléletmódját.

Az új mű bevezető ciklusában megismétli a hajdani, kivételes jelentőségű *Négy nemzedék* bevezetését és kis esszéit. A *Négy nemzedék*, megjelenésének évében, 1948-ban összefoglalásnak készült, benne a huszadik század különböző lírai törekvéseit foglalta egybe Sötér István, végérvényesen elrendezve a befejezettek, s jó minőségérzéssel rendszerezni próbálva az újakat, az akkor még bi-

zonytalanabb arcokat, melyek birtokosai oly nagyszerű életműveket hoztak létre, mint például Kormos Istváné. Az irodalom fejlődése aztán úgy hozta magával, hogy a *Négy nemzedék* nemcsak rendszerteremtő könyv lett, hanem befejezés is, benne jutott csúcspontjára egy generáció líraszemlélete, s tőle számíthatjuk az újabb magyar líra továbbfejlődésének kezdőpontját. Ferenczi László joggal mondhatja, hogy Sötér antológiája a következő nemzedékek „alapkönyve” lett, hosszú évekig belőle tanulhattuk a Nyugat nagy íróit tisztelni és szeretni, s benne láttuk azt a láncszemet, mely az erőszakkal elmetszett hagyományhoz kapcsolta a kor költészetét. A fejlődés logikájából is következik, hogy a *Gyűrűk** másik nagy ciklusa *A Nyugat* címet viseli, s e kivételes jelentőségű, hagyományteremtő folyóirat különböző korszakainak elemzése után a „nagy nemzedék” legjelentősebbjeinek arcképét vetíti elénk: Adyét, Móriczét, Babitsét, Kosztolányiét, Krúdyét és Kassákét. A fejlődésnek ez az évyűrűje mai tudatunk számára a legtekintélyesebb, itt nyernek összefoglalást azok a törekvések, melyeknek kontúrjai a századvég irodalmában még bizonytalanok voltak, s itt kell keresnünk a két világháború közötti művészet kiindulópontjait is.

Sötér István számára a nagy nemzedék életműve nemcsak irodalomtörténeti kérdés, hanem etikai is: ösztönző forrás, melynek vize mai művészettudatunkat is táplálhatja; szemléletmód, melynek kivételes jelentőséget adhat, hogy a művészeteket emberi jellegükben, emberi mondanivalójukban igyekszik megragadni. Innen vezet egyenes út a következő, már korántsem egységes arculatú nemzedék ugyancsak jelentős teljesítményei felé, melyben a kor fő kérdései talán erősebben fejeződtek ki, mint a korábbi esztendőkbén, de ugyanakkor megfigyelhetőek a bomlás jegyei is, hiszen az irodalom egyre többféle funkciót vállalt magára, a megsértett individuum önkifejezésének vágyától a nemzet fő ideáljainak szolgálatáig. E nemzedék mintha predesztinálva lett volna a tragédiára, mely a második világháború szörnyűségeivel be is következett, megtizedelve sorait, torzóban hagyva nagyszerű kezdeményeit, rendkívüli veszteséget okozva a magyar esszéírásban. S bár a harc újra meg újra fellángolt a második és a harmadik nemzedék között, azért az előbbi örökségének egyik legfontosabb részét ez utóbbi vállalta magára, amikor kötelező esztétikai parancsnak ismerte el a maga számára a „játék”-ot, mely kőtetlen, szeszélyes csapongásaival későbbben a keserű valóságtól való menekülés illúziójával kecsegtette, hogy aztán egyre biztosabb léptekkel indítsa el annak teljességgel biztató útjain.

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980

Kivételes jelentőségük a „*Kortársak a világirodalomban*” ciklus tanulmányai. Belőlük megtanulhatjuk, hogyan lehet és kell a világirodalomhoz közelítenünk, meghallva a magunk törekvéseinek visszhangját is, kiolvasva azt az emberi üzenetet, melyet a magyar irodalom, ha olykor útvesztőkben bolyongva is, de majdnem mindig követni próbált. Sötér István ideálja az a művésztípus, mely az öregedő Goethe módjára „fogyasztani” akarta a művészeteket, megismerve bennük a mindenkori ember jobbik részét, törekvéseinek tökéletesebb, olykor ideálisan szép kifejezőjét. Ilyen gesztussal idézi Sötér István Tolsztoj vagy Thomas Mann művészetét, s ezt az üzenetet olvassa ki a még oly töredékesnek hitt, valójában ugyancsak egységes életművekből is, mint Camus-é.

*

Életműépítés, irodalomszemlélet vonatkozásában kétségtelenül sokat tanult *Fenyő István* is Sötér Istvántól, anélkül, hogy feladta volna szuverenitását, vagy hogy ne vállalná a maga minden ízében kidolgozott irodalomképét. Kutatásainak két fő területe a XIX. századi irodalom és a mai magyar líra. Sötér nagy és alapvető könyvének, a *Nemzet és haladás*-nak kiegészítő tanulmányait írja, az időben visszafelé haladva igyekszik megtalálni a folytonosság azon szálait, amelyeket oly könnyelmű kézzel metszünk el manapság, megszüntetve irodalmunk fejlődésének logikáját, kiiktatva belőle azokat az alapvető gondolatokat, melyek nélkül pedig a huszadik század fejlődése sem érthető. Manapság hajlamosak vagyunk csak a modern irodalmat problémáink és törekvéseink hű tükörképének elismerni. Fenyő István kötete már címével – *Magyarság és emberi egyetemesség* – arra figyelmeztet, hogy a múlt század nagyszerű gondolkodói, Eötvös József vagy Kazinczy Gábor felismerték annak igazságát, hogy gondolkodásunk s művészetünk is csak akkor lehet igazán termékeny, ha nyitott a világban történetek iránt, és felfedezi a történelem realitásában rejlő ösztönző erőket a mindig meglévő és romboló illúziók ellenében.

Fenyő István kötetében* – a múlt századdal foglalkozó eszméletörténeti tanulmányok között – kétféle módszertani eljárás található szerencsés együttesben. Egyfelől folyóirattörténeti tanulmányokat ír, feltámasztva tetszhalott állapotából ezt az oly fontos műfajt, másfelől portrékat rajzol, melyeknek hőse mindenkor egy-egy nagy gondolkodó, aki a kor folyóirataiban is vezető szerepet játszott. Alapvető fontosságú az *Erdélyi Múzeum*-ról, a *Tudományos Gyűjtemény*-ről, az első akadémiai folyóiratról, a *Tudománytárról* és az *Athe-*

naeum-ról írt elemzése, részben azért, mert megszűnteti azt a közvélekedést, hogy ezek egységesek voltak, s részletesen dokumentálja a bennük folyó olykor szenvedélyes eszmei küzdelmet; másrészt pedig azért, mert rendkívüli munkával bizonyítja azokat az eszmei csírákat, melyek mai gondolkodásunkat is termékenyítő frissességgel járhatják át.

A korszerűsége törekvés Fenyő István irodalomtörténetirői módszerének egyik legvonzóbb és legserkentőbb tulajdonsága. A múlt századról ír ugyan, de kitekintéseiben, megjegyzéseiben azt a folyamatot is nyomon követhetjük, ahogy az ott csirázó eszmék – hol eltorzultan, hol félreismerve – tovább gyűrűztek, s későbbi korok gondolkodásába épülve a kovász szerepét játszották.

Elfeledett gondolatokat hoz ismét felszínre, olyanokat, melyeket az utókor oly fáradtságos és önemésztő küzdelemmel fogalmazott meg újból a maga számára, mert megfélekedve előzményeiről, úgy vélte, hogy feladata mindent újra értelmezni. S anélkül, hogy kimondaná, Fenyő István arra neveli olvasóját: mindig és minden időben figyeljen a meghaladottnak hitt múltra, mert a jelen gyökerei abba nyúlnak, s onnan nyericz életradó nedveiket.

Fenyő István kötetének vonzó jellemzője, hogy elképzeléseit hitelesítve foglalkozik huszadik századi témákkal is, olyanokkal, melyek szerves folytatásai korábbi korszakok gondolatvilágának. E kötetében közli azt a bírálatát, mely Gál István *Ady és Babits* című könyvét elemzi, majd méltatja a tanulmányíró Vas István, Zelk Zoltán költészetét és Sütő András drámáit. E látszólag sokféle eszmekörből és szellemi törekvésekből merítő tanulmányosorozat ismét egységessé válik azáltal, hogy bennük Fenyő legfőképpen az irodalom önszemléletének, önértelmezésének kulcskérdéseit vizsgálja. S ha esszét ír is, követte ezzel a magyar irodalom értékes hagyományait, anyagszerű marad, éreztetve, hogy e vonzó és népszerű műfaj is csak az eszmék szilárd talaján válhat igazán fontossá. Nem az ötlet, hanem a tény válik esszéinek fogalmi alapjává.

Ahogy legutóbbi kötetében, ebben is közöl egy csokornyit a rádió *Gondolat* című irodalmi szemléjében elmondott, majd többnyire a *Napjaink* hasábjain megírt *Figyelő szemmel* írásaiból. S ha korábban talán nem éreztük is mondanivalójának egészéhez szervesen illeszkedőnek ezeket a jegyzeteket, most, teljesebben megismerve irodalomtörténetirői törekvéseit és alapelveit, úgy hihetjük, hogy e kis cikkek is sokszor fontos hagyománytörténeti kérdéseket vetnek föl, vagy hívnak vitára olyan problémák megoldására, melyek izgalmas és megoldandó feladatot jelentenek nemzeti múltunkkal és jelenünkkel kapcsolatban.

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980

KÉPZŐMŰVÉSZET

Ősze András: Gilgamesh

A kritikus mindig bajban van, ha irodalmi ösztönzésre született képzőművészeti alkotás műfaját kell meghatározni. Bajban lenne most is, de maga a művész siet segítségére, amikor a Gilgames-eposzhoz készült hetven rajzát egy interjúban nem pusztán illusztrációknak vagy kísérőrajzoknak mondja, hanem találó kifejezéssel Gilgames-interpretációnak nevezi, kulcsot adva ezzel a rajzok megközelítéséhez. A dolgot kissé megnehezíti, hogy nem az eredeti rajzokat láthatjuk, hanem csak az ezeket méltatlanul szerény kiállításban bemutató, angol kísérőszöveggel ellátott kötetet tarthatjuk a kezünkben.*

A Gilgames-eposz nemcsak a legismertebb, legnépszerűbb babiloni költemény, hanem a világirodalom egyik első remekműve is. De mindenekelőtt: mítosz, az elkerülhetetlen halál által meghatározott emberlét dramatikus megjelenítése. Ezért a rajzok megértéséhez a legfontosabb kérdés: mit jelent a mítosz Ősze Andrásnak? Ősze a mítoszból meríti a pillanatnyi holtpontra túllendítő erőt, amely új művészi fogantatáshoz és teremtéshez tudja vezetni. A mítosz nemcsak a világról szerzett ismeretek összessége, hanem a jelent is meghatározó, élő valóság, a világ alakítása. Ezért a rajzokban mindig arra törekszik, hogy a mítoszt élő szimbólumok formájában ragadja meg. A mítosz számára szigorú és pontos metafora, egyetemessé növesztett jelkép, amely eredetében és hatásában is egyenrangú társa a Biblia alaptörténeteinek. Így a rajzokon föltárló mítosz a létről szól isteni szóval és isteni erővel: a művek igaz tudósítások az emberi történeletről, a történő élet rendjéről.

Itt vannak előttünk Ősze rajzai, s úgy érezzük, a rajzokon maga a mítosz szól hozzánk. Ami oly kevés művésznek sikerül, nála valóra válik: a mítosz antropológiai megértése a rajzokon keresztül; pontosabban szólva a rajzokban megjelenő mítosz alakjai önmagukon túlérő vetületükkel a mai ember önmegértését segítik. Ugyanakkor nem terem új mitológiát: az azonosulás helyett úgy szembesül a mítosszal, hogy egyéni tapasztalatainak és mindannak a megőrzése mellett, ami szellemből és művészi tudásból van benne, megkísérli a mítoszban való megtestesülést. Magára húzza a mítosz „bőrét”, amely azonban nem illik rá pontosan, s ezáltal megismeri problémáinak viszonylagosságát a „gyökerek” felől, s a „gyökerek” viszonylagosságát a jelenből nézve.

* Az Amerikai Magyar Szemle kiadása, 1980

A rajzokon tehát Gilgames nem egyszerűen elnevezés, hanem jelenig érő történelem is; nemcsak sumér-akkád mondai alak, hanem az egyetemes emberi sors jelképe, egy művészi látomás megtestesítője. De miért éppen Gilgames? – kérdezhetné valaki. Ha figyelmesen olvassuk az eposzt és sokáig nézzük a rajzokat, fény derül erre is. A babiloni életszemlélet szerint az ember eleve halandónak és kizárólag az istenek szolgálatára teremtett. De az istenek hatalma is korlátozott, s számos negatív erkölcsi tulajdonság, ember ellen irányuló indulat van bennük. Az emberből viszont hiányzik az egyetemes érvényű bizonyosság tudata, a hit abban, hogy kérése meghallgatásra talál. E pesszimiztikus világkép középpontjában a kétségbeesett ember áll, aki vívódásai, vergődései során sem képes a megbillent, egyensúly helyreállítására. A rajzokon azt látjuk, hogy az eposz alaphelyzete különleges módon találkozott Ősze alaphelyzetével: Gilgames küzdelmével azonosulva az alkotó fel-lebez sorsa ellen.

„A mítoszok beszédessé teszik a vallásos érzést s a teljes teremtést adják szótárául” – írja egy helyütt *Németh László*, majd így folytatja: „a mítosz a teljesség iskolája, . . . arányrend; kompozíció a legnagyobb anyagban s nemcsak a teljességhez szoktat hozzá, de az arányokban való ítélkezéshez is, ami az alkotás leglelkje”. Éppen ezt az arányokban való ítélkezést látni nemcsak az egész rajzsorozat szerkezetén, hanem az egyes képek fölépítésén is. A sorozat szerkezete párhuzamos a mítosz szerkezetével, az egyes lapokat pedig epikus előadás, a szöveg helyeihez lazán kapcsolódó ábrázolás jellemzi. A mítosz szófukarságának a vonalak összefonottsága, tömörsége felel meg, az eposz hézagos szerkezetét pedig a megfelelő cselekménysorozatra történő vázlatos utalás idézi. A sorozat szerkezetét nemcsak a stílus hibátlan egysége adja, hanem a gondolkodás folyamatossága is őrzi. Ősze látható módon nem mindenütt törekszik homogén képi világ megteremtésére, de nála a sokféleség is eszköz. Ennek a nem homogén képi világnak az alapja ugyanis egy szigorúan megszerkesztett, *homogén művészi világkép*, melynek sarktétele, hogy a művészet nem csupán stílus, hanem olyan emberi képesség, amely megkísérli a világot áttekinteni és átélhetővé tenni.

A rajzok jellegzetesen szobrász-rajzok. Keresztmetszetét, sűrített lényegét, háromdimenziós jelentésének összegzését adják egy-egy elképzelt szobornak, a mozgásnak, adott esetben a térbeliséget színekkel is jelezve. Ősze mindig a lényegre, az alakra összpontosít, minden zavaró hátteret elhagy, s néhány vonallal, szinte szoborszerűen formálja meg hőseit. A rajzok – vázlatosságuk ellenére is – az emberi test beható ismeretéről tanúskodnak, mivel ugyanaz az alak sokféle változatban

előkerül – legtöbbször csak a másik figura és a mozdulat változik –, s mégsem válik unalmassá. A „tömött gabona-asztag” testek beszédes zártságát fokozza az alakok arányainak megnyújtása, ami viszont a hősök jellemének rendkívüliségét, a történet ünnepélyességét hangsúlyozza. A sors drámaiságát, a helyzetek tragikumát sötétebb, la- virozott foltokkal érzékelteti. Arc nélküli figurák mozognak a lapokon, majd hirtelen egy-egy földöntúli szépségű arc tűnik elénk. Az alakok legtöbbször egyedül vannak álmaikkal, gondolataikkal, méltóságuk, küzdelmük ritkán lel a másikban nyugalomra. Változatos formában minden rajzon ott van a virág motívuma, amivel Ősze újabb és újabb jelentésrétegeket rak a cselekmény köré.

Egymás után jelennek meg előttünk a mítosz alaphelyzetei: társadalmi igazság és igazságtalan-

ság, földi és égi szerelem, barátság, az abszolút tisztaság igénye, küzdelem a rosszal, a halál és a halhatatlanság vágya. Alapvető emberi szituációk ezek, s a kristálytisza rajzokon Gilgames utazása fokozatosan minden eszmélő ember utazásává válik. Végül megismerjük a rajzok alapképletét: az életben az emberre váró próbatételek leküzdését csak rendkívüli koncentrációs képesség, a lét titkaiba való beavatás mozzanatainak megismerése teszi lehetővé. A képek ezert megszólító, kultikus erejű alkotások, a lét geometriailag leegyszerűsített ütemei, meditációs objektumok, amelyek őslélményekhez vezetnek vissza. Miként a megjelenített mítosz, megtisztítják a szemléletet, fokozzák a szellem éberségét, s a lélek megújulását hozzák létre.

TÜSKÉS GÁBOR

TUDOMÁNY

Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig

Az utóbbi évtizedekben soha nem tapasztalt érdeklődéssel fogtak kutatóink a magyar őstörténet egyes kérdéseinek tanulmányozásához s ennek köszönhető, hogy ma már felsejlik az a hatalmas ívű folyamat, melyet a honfoglalás előzményeinek, a honfoglalásnak és a rákövetkező kalandozások korának szoktunk nevezni. *Kristó Gyula* majd harminc éves könyvében* arra vállalkozik, hogy a magyar történelem mintegy másfél százados szakaszának, a 830-as évektől a X. század végéig terjedő időszak néhány kérdéséről adjon tájékoztatást.

A sokezerényi adat szövevényében nem könnyű eligazodni, ráadásul a szerző még egy kedvünkre való többletvállalással is nehezíti az olvasást. Nem akar azok sorába állni – az utóbbi években mintha divatja lenne ennek –, akik cáfolat nélkül utasítanak vissza, vagy kézlegyintéssel intéznek el teóriájukba nem illő tudományos elméleteket. Nyilvánvaló, hogy a nyitott kérdések nem oldódnak meg, az ellenvélemények nem tűnnek el azáltal, hogy elhallgatjuk (netán elhallgattatjuk) vagy figyelmen kívül hagyjuk őket. Tartós eredmények csak a források átfogó ismerete, egymás eredményeinek tiszteltében tartása – ha kell cáfolata – révén érhetőek el.

Az az űr, amely a mansyktól és a hantiktól elváló előmagyarokat a történelem írott lapjain a 830

táján felbukkanó magyaroktól elválasztja, roppant tág. S ha vannak is olyan utalások a VI. századtól kezdődően, amelyek több-kevesebb logikai, nyelvi és időrendi nehézséggel a magyarság egy részére vonatkozhatnak, aligha kétséges: a 830-as éveket megelőző időkre nincs olyan forrásunk, amely teljes bizonyossággal a magyarokkal lenne kapcsolatba hozható. Ettől kezdve azonban Dzsajhani 920 körül készült arab nyelvű – igaz, csak későbbi arab és perzsa kivonatolók, Ibn Ruszta és Gardízi szövegében töredékesen fennmaradt – alkotása, valamint Biborban született Konsztantinosz bizánci császár 948–952 között írott műve, illetve a két szöveg összevetése már eligazít a lényeges pontokon. Nagyon valószínű, hogy a megyeri nevű egyetemes néptömeg – ahogyan 870 körül az írott forrásokban megjelenik – mind földrajzi, mind politikai tekintetben már a kazár függőség idején (VII–VIII. század) viszonylag elkülönült és határozott körvonalú képletet alkotott. A kazár kaganástustól való elszakadás és önállósulás (830 körül) nem egyszeri mozzanat lehetett, hanem hosszabb folyamat, melynek csak utolsó állomását (Levedi vajdaságát és Árpád pajzsa emelését) ismerjük többé-kevésbé megbízhatóan. A régészeti emlékek (viselet, fegyverzet, temetkezési szokások) tanúsága szerint nem telhetett el sok idő a magyarság egy részének Magna Hungariából való elvándorlása és a Kárpát-medence elfoglalása között. A Volga vidéki őshazát tehát valamikor közvetlenül 830 előtt hagyták el.

A 830-as évek utáni fejleményekről Konsztantinosz szövege semmi kétséget nem hagy: a magyar törzsszövetség kazár fennhatóság alá került és katonai segédnépként szolgált. A császár ugyan háromévesnek mondja a kazár–magyar együttélést, de más forrásokból nyilvánvaló, hogy mintegy másfél évtizedről van szó, amely 850 körül ért

* Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig* (Magvető Könyvkiadó, 1980)

véget. Ekkor, a sorozatos besenyő támadás következétkében, a törzsszövetség kettészakadt. Egyes csoportokat a Kaukázuson túra sodort a támadás, a megmaradtak az Etelközbe költöztek. A Dzsahani által megrajzolt és a 880 körüli viszonyokra érvényes magyar szállásterület, illetve az ellenőrzésük alá tartozó sáv nyugati pereme bizonyra a Déli- és Keleti-Kárpátok vonulatát követte természetes határként, s a Havasalföld egész területét magába foglalta.

A magyar törzsszövetség számára a IX. század utolsó évtizedeiben egyre inkább a nyugati irányú katonai vállalkozások váltak meghatározóvá és döntő jelentőségűkké. Nem véletlen tehát, sőt természetes, hogy a harcok során letelepedésre alkalmasnak talált Kárpát-medencébe egyre nagyobb tömegek vándorolnak át s ülnek meg tartósan. Valószínű, hogy a Garam-Duna vonalától keletre elterülő vidéket már 892-től megszállták, majd a leendő ország többi területét is birtokukba vették. Régészeti leletek alapján (Magyarlapád, Marosgombás, Diósd, Székelyderzs, Eresztvény, Zabola) bizonyítottan tűnik, hogy Dél-Erdély gyér, inkább hadászati célú megszállása is megtörtént. A magyar honfoglalást tehát folyamatként kell fel-fognunk, mely 892 körül vette kezdetét és 895 táján zárult, utóregzése pedig 900-ban csillapultak el végképp.

Ilyen értelemben igazat kell adnunk a szerzőnek, amikor megállapítja, hogy a honfoglalás, valamint a kalandozások néven ismert katonai akciók a IX. század utolsó évtizedében sem fogalmilag, sem időbelileg nem választhatók szét. Felfogása szerint a 892. évi pannóniai kalandozással függ össze a Duna-Garam vonaltól keletre eső területek első birtokbavétele, vagyis a honfoglalás első fejezete, míg a 899-900. évi itáliai portyázáshoz kapcsolódik Pannónia és Kelet-Morvaország elfoglalása, azaz a honfoglalás harmadik, záró szakasza. A 933-ban Merseburgnál, majd 955-ben Augsburgnál elszenvedett vereség nem jelentette a kalandozások végét, az utolsó portyák 970 körül zajlottak. A magyar történetírásban hosszú vita folyt a kalandok jellegét

illetően. Ma már aligha kétséges azok zsákmányszerző (nemesfém, rabszolga) volta.

Am váratlan nehézségek éppen akkor támadtak, amikor az Árpádok megszárdultnak híheték fennhatóságukat a Kárpát-medence nyugati része felett. Koppány lázadása 997-ben végeredményben a fejedelmi törzsen belüli főhatalom birtoklásáért robbant ki, de István és Koppány harcában a tét nem egyszerűen a törzsfői, illetve nagyfejedelmi hatalom birtoklása volt, hanem ennél lényegesen több. Az István-legendák közül a nagyobbik Géza 997. évi halálát közvetlenül követően általános-ságban – Koppány nevét meg sem említve – szól arról, hogy az „irigységgel és gonosszaggal teljes ördög” beháborút támasztott István ellen. A kisebbik legenda így ír: „Bizonyos nemesek pedig, kiknek szívében féktelenség és restség fészkelte, látván, hogy kényszerből el kell hagyniok a megszokottat, ördögi sugallatra elvetették a király meggyőződését, és a korábbi élvezetekre adva ismét lelküket, fegyvert ragadtak ellene.”

Csak egy igen kései, XIV. századi krónika-kompozícióból tudjuk, hogy Géza halála után Koppány vérfertőző házasságra akart lépni István anyjával, és István részének megkaparintása céljából halálra szánta Istvánt. Koppány körül tehát azok csoportosultak, akik elégedetlenek voltak a Géza követte politikával: a kereszténység erőszakos terjesztésével, a pogányság visszaszorításával és a fejedelmi udvar németbarátságával. Velük szemben István elsősorban a német lovagokra (Hont, Paznan, Vencellin) támaszkodhatott. Éppen ezért az egykorú pannonhalmi oklevél joggal beszél az összezapás kapcsán a magyarok és németek közti küzdelemről. István győzött, s ezzel elhárult a pogány restauráció veszélye, megadatott a lehetőség István számára az apja által járt út továbbfolytatására. A korona elnyerése az ezredfordulón a kialakuló magyar állam elért eredményeinek szentesítését jelentette a pápaság részéről, befogadását a keresztény európai népek közösségébe.

KŐHEGYI MIHÁLY